

تأثیر آموزش والدین بر مهارت‌های اجتماعی و مشکلات رفتاری کودکان پیش‌دبستانی

The Effect of Parent Training on Pre-school Children's Social Skills and Behavioral Problems

Hossein Keshavarz-Afshar

Raziyeh Saffarifard

Asgar Barabari

حسین کشاووز افشار^۱

راضیه صفاری فرد^۲

اصغر برابری^۳

The purpose of this study is to investigate the effect of parental training on pre-school children's social skills and behavior problems. This study is a quasi-experimental research including pretest-posttest with control group. The population consisted of all mothers who brought their children to kindergartens in Amol among which ۳۰ were selected and were placed in two experimental and control groups. The experimental group, in ۸ sessions and over a period of approximately ۲ months, received a parent training sessions every week. Data were collected using social skills Gresham and Elliott (1990) and a scale teacher's behavioral problems Ayshnbakh (۱۹۹۱) questionnaires and were analyzed using statistical tests. Result of this research show efficiency of parent training program and there was a significant difference between control and experimental groups in social skills and reduction of behavioral problems of children in posttest phase. Parental training program is very effective on improving social skills and reduce behavioral problems in children. This program can be used in kindergartens and pre-schools to improve childrens' behavior.

هدف از پژوهش حاضر بررسی اثربخشی آموزش والدین بر مهارت‌های اجتماعی کودکان و مشکلات رفتاری کودکان پیش‌دبستانی می‌باشد. شیوه این پژوهش به صورت نیمه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل است. جامعه آماری این پژوهش تمامی مادرانی بودند که کودکان خود را به مهدکودک‌های شهر آمل آورده بودند. از این بین ۳۰ نفر انتخاب شده و در دو گروه آزمایش و کنترل قرار داده شدند. گروه آزمایش در طی ۸ جلسه، در مدت تقریباً ۲ ماه، هفته‌ای یک جلسه برنامه آموزش والدین را دریافت نمودند. داده‌ها با استفاده از پرسش‌نامه مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت (۱۹۹۰) و مقیاس فرم معلم مشکلات رفتاری ایشنباخ (۱۹۹۱) جمع‌آوری شده و با استفاده از آزمون‌های آماری تحلیل شدند. نتایج پژوهش حاکی از اثرگذاری آموزش والدین بود و بین دو گروه آزمایش و کنترل در مهارت‌های اجتماعی و کاهش مشکلات رفتاری کودکان در مرحله پس‌آزمون تفاوت معناداری وجود داشت. برنامه آموزش والدین بر بهبود مهارت‌های اجتماعی و کاهش مشکلات رفتاری کودکان بسیار موثر است. می‌توان از این برنامه را در مهدهای کودک و مراکز پیش‌دبستانی برای بهبود رفتار کودکان استفاده کرد.

Key words: parental training, social skills, behavior problems, pre-school children's

واژه‌های کلیدی: آموزش والدین، مهارت‌های اجتماعی، مشکلات رفتاری، کودکان پیش‌دبستان

✉ keshavarz1979@ut.ac.ir

۱. نویسنده مسئول، استادیار روان‌شناسی تربیتی و مشاوره، دانشگاه تهران

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه تهران

۳. کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشگاه آزاد

مقدمه

رشد کودک از بدو تولد تا سن هفت‌سالگی مساله‌ای بسیار مهم و تأثیرگذار بر مراحل بعدی رشد می‌باشد که کم و بیش در سرتاسر جهان به آن توجه شده است. امروزه این مرحله رشد را از حساسترین مراحل رشدانسان می‌دانند. عقیده بسیاری از متخصصان تعلیم و تربیت بر این است که شخصیت هرانسان در شش سال اول زندگی او شکل می‌گیرد. سال‌های اولیه زندگی کودک از نظر تعلیم و تربیت بسیار پراهمیت است. بدین جهت نباید کودک را تنها به‌عنوان یک انسان کوچک در نظر گرفت و شاهد رشد فیزیکی او بود. برای پربارتر کردن این سال‌های طلایی، مراکز پیش‌دبستانی نقش مهمی را برعهده دارند (لیدا^۱، ۲۰۰۹). هدف از ایجاد مراکز پیش‌دبستانی کمک به رشد جسمی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی کودکان و درنهایت کمک به شکوفایی استعدادها و علایق آنان می‌باشد. کودک از لحظه‌ای که چشم به‌جهان می‌گشاید به‌کمک حواس خود با محیط اطرافش ارتباط برقرار می‌کند و از دنیایی که در آن است اطلاعاتی به‌دست می‌آورد. او کنجکاو، خلاق و تشنه یادگیری است. کنجکاوای کودکان سرانجام منتهی به‌اکتشافات دنیای اطرافشان می‌گردد. زیرا که دایماً به‌دنبال چگونگی، چرایی و چه بودن اشیاء موجودات در محیط خود هستند (برنارد^۲، ۲۰۱۰). مراکز پیش‌دبستانی از حیث اثرگذاری زیادی که بر تربیت کودکان در روند اجتماعی شدن دارند نیز حایز اهمیت هستند. چرا که رفتار اجتماعی پایه و اساس زندگی هر فرد را تشکیل می‌دهد و مهارت‌های اجتماعی نیز به‌نوبه خود سبب اعتلای رشد عقلانی و سایر جنبه‌های رشدی فرد می‌گردد (جعفری، ۱۳۹۳). مهارت‌های اجتماعی^۳ مجموعه رفتارهای آموخته شده‌ای است که فرد را قادر می‌سازد با دیگران رابطه اثربخش داشته و از واکنش‌های نامعقول اجتماعی خودداری کند. همکاری، کمک‌کردن، آغازگر رابطه بودن، تعریف و تمجید از دیگران و قدردانی کردن، مثال‌هایی از این نوع مهارت‌ها هستند. یادگیری این رفتارها و ایجاد رابطه اثر بخش با دیگران یکی از مهمترین دستاوردهای دوران کودکی است. متأسفانه همه کودکان موفق به‌فراگیری این مهارت‌ها نمی‌شوند (سلیمانی، زاهد بابلان، فرزانه و ستوده، ۱۳۹۰). به‌همین دلیل، اغلب این کودکان با عکس‌العمل‌های منفی از سوی بزرگ‌سالان و کودکان دیگر روبه‌رو می‌شوند. کودکانی که مهارت اجتماعی کافی کسب کرده‌اند در ایجاد رابطه با همسالان و یادگیری در محیط آموزشی موفق‌تر از کودکانی هستند که فاقد این مهارت‌ها هستند (عاشر و تیلور^۴، ۲۰۰۱؛ والکر، هویز^۵، ۲۰۰۳).

از متغیرهای دیگر که در دوره پیش‌دبستانی اهمیت دارد مشکلات رفتاری^۶ کودکان است. چراکه کودکان در طول دوران رشد مشکلات رفتاری و هیجانی خاصی پیدا می‌کنند که این مشکلات ناشی از فشارهای رشد و سازگاری با انتظارات خانواده و اجتماع می‌باشد (کارولین و گوردون^۷، ۱۳۹۴). مشکلات رفتاری به‌رفتارهایی گفته می‌شود که بدون پایین بودن بهره هوشی، تعادل روانی و رفتاری کودک را از معیار عمومی اجتماع دور ساخته و دارای شدت، تکرار، مداومت متفاوت در زمان‌ها و مکان‌های متفاوت می‌باشد. به طوری که کودک در عملکرد تحصیلی، رفتاری دچار درماندگی و کاهش میزان کارایی می‌شود، این‌گونه

^۱. Lida

^۲. Bernard

^۳. Social skills

^۴. Asher & Taylor

^۵. Walker & Hopes

^۶. behavioral problem

^۷. Caroline & Gordon

کودکان مرتب از سوی اطرافیان به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم طرد می‌شود (خزاعی، خزاعی و خزاعی، ۱۳۸۴) و در مدرسه مرتب از آنها گله و شکایت دارد (کاپلان و سادوک^۱، ۲۰۰۲؛ کرمی، ۱۳۶۹).

در این میان والدین برای تربیت فرزندان دارای اینگونه مشکلات با چالش‌ها و دشواری‌های بی‌شماری مواجه هستند. آموزش والدین یکی از مداخلات روان‌شناختی است که هدف آن آگاه‌سازی والدین و تعامل سازگانه بین والدین و کودک در کاهش مشکلات رفتاری و رشد اجتماعی می‌باشد (لالی^۲، ۲۰۱۲). آموزش به‌والدین در این زمینه نقش پررنگی دارد، به‌طوری‌که آموزش‌های غیرحضور و اینترنتی (سرورند^۳ و همکاران، ۲۰۱۶)، مداخلات رفتاری صرف (سندرز، مارکی-دز، بور و تولی^۴، ۲۰۰۰) و برنامه‌های آموزشی غیررفتاری (هگستروم، الافسون، ازدمیر، انبرینک و استاتین^۵، ۲۰۱۷) در بهبود چشمگیر رابطه والدین-فرزندی و مشکلات رفتاری کودکان شوند و در کاهش مشکلات کودکان و مشکلات رشدی که عموماً خانواده‌ها با آنها درگیر هستند، موثرند. در همین ملیسا، دروزیر و گیلوم^۶ (۲۰۰۷) در پژوهشی بر روی ۴۲ خانواده با استفاده از روش آموزش مدیریت والدین استفاده کردند و متوجه شدند که مشارکت والدین می‌تواند از عوامل موثر در کاهش مشکلات هیجانی _ اجتماعی و تعامل بیشتر کودکان باشد. آنها همچنین دریافتند که والدین با اینگونه آموزش‌ها یاد می‌گیرند که بیشتر درگیر مشکلات کودکانشان بشوند (ملیسا، دروزیر و گیلوم، ۲۰۰۷). همچنین پژوهش‌ها نشان داده است که بسیاری از مشکلات عاطفی-روانی، محصول مهارت‌های ضعیف زندگی است که نیازمند توجه و مداخله است (رحیمیان بوگر، نجفی، طباطبائی، حیدری، دهشیری و ایزدپور، ۱۳۸۹). مهدوی‌نیا و سماواتی (۲۰۱۰) در پژوهشی دریافتند که ایجاد فضاهای آموزشی به کودکان کمک می‌کند تا همکاری خوبی در گروه داشته و به‌دنبال یادگیری همکاری، انگیزه‌ی آنها نیز افزایش می‌یابد (مهدوی‌نیا و سماواتی، ۲۰۱۰). در مطالعه ترنر، ریچارد و سندر^۷ (۲۰۰۷) بر روی تعدادی از خانواده‌های استرالیایی، آنها به‌این نتیجه دست یافتند که برنامه آموزشی باعث رشد سازگاری و کاهش مشکلات رفتاری کودکان شده است. در این پژوهش آموزش والدین به‌آنها کمک کرد تا در برخورد با مشکلات رفتاری فرزندان خود اقدامات مناسبی را انجام دهند (ترنر، ریچارد و سندر، ۲۰۰۷). لویب^۸ و همکاران (۲۰۰۷) در پژوهشی تحت عنوان تأثیر مراکز پیش‌دبستانی بر رشد شناختی و اجتماعی کودکان، نتایجی از اثرات طولانی مدت و شدت مشارکت در کودکان رانشان داد (لویب و همکاران، ۲۰۰۷). در پژوهش دیگری، اسمیت^۹ (۲۰۰۴) دریافت که آموزش مهارت زندگی به‌طور قابل ملاحظه‌ای منجر به کاهش افسردگی و اضطراب افراد می‌گردد (اسمیت، ۲۰۰۴). و نیز بوتوین و گریفین^{۱۰} (۲۰۰۴) در پژوهشی دریافتند که آموزش مهارت‌های زندگی باعث افزایش کارآمدی شخصی و اجتماعی در افراد می‌شود (بوتوین و گریفین، ۲۰۰۴). همچنین پژوهش سعادت، شعیری، آزاد فلاح و رسول‌زاده (۲۰۱۰) نشان داد که آموزش فرزندپروری مثبت به‌والدین کودکان دچار اختلال

۱. Kaplan, Sadock

۲. Lali

۳. Sourander

۴. Sanders, Markie-Dadds, Tully & Bor

۵. Hogstrom, Olofsson, Ozdemir, Enebrink & Stattin,

۶. Melissa, Derosier & Gilliom

۷. Turner, Richard & Sander

۸. Loeb

۹. Smite

۱۰. Botvin & Griffin

نافرمانی مقابله‌ای، روش مؤثری برای کاهش نشانه‌های اختلال بی‌اعتنایی مقابله‌ای و مشکلات رفتاری کودکان است (سعادت، شعیری، آزاد فلاح و رسول‌زاده، ۲۰۱۰). اسکریوتول، سبرو، لوبنکو^۱ (۲۰۱۰) در پژوهشی به بررسی تأثیر برنامه آموزشی مدیریت والدگری بر رفتارهای کودکان و پیوند هیجانی مادر-فرزند، به‌این نتیجه دست یافتند که دوره آموزشی به‌صورت معناداری توانسته است موجب بهبود مشکلات رفتاری کودکان و پیوند هیجانی مادر-فرزند شود (اسکریوتول، سبرو، لوبنکو، ۲۰۱۰) و نیز اسچیلینگ^۲ و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهش خود تأثیر آموزش به‌والدین در زمینه ارتباط با کودکانشان را نشان دادند. این تحقیق که بر روی ۴۰ والد فرزندی که مشکلات رفتاری داشتند، به‌مدت ۹ هفته انجام شد. نشان داد که برنامه آموزش مراقبتی به والدین می‌تواند برای مشکلات رفتاری و نگرش مثبت به خانواده کودکان پیش‌دبستانی دارای مشکلات رفتاری مفید و موثر واقع شود (اسچیلینگ و همکاران، ۲۰۱۷). همچنین فراتحلیلی که پیکوره^۳ (۲۰۱۶) بر روی ۲۳ تحقیق در رابطه با برنامه‌های آموزشی اثرگذار والدین و مداخله زودهنگام بر رفتارهای بزهکارانه و مشکلات ضداجتماعی کودکان انجام داد، نشان می‌دهد که برنامه‌های اولیه برای والدین و کلا آموزش خانواده می‌تواند یک استراتژی مبتنی بر شواهد موثر برای جلوگیری از مشکلات رفتاری، رفتار ضداجتماعی و بزهکاری باشد (پیکوره و همکاران، ۲۰۱۶). با توجه به نتایج پژوهش‌های ذکر شده، نقش آموزش والدین در رشد و تحول اجتماعی-روانی و بر طرف کردن مشکلات رفتاری کودک، ضرورت توجه به سنین پیش‌دبستانی، اهمیت مداخله به‌هنگام در پیشگیری از بروز مشکلات این‌گروه و لزوم پرداختن به-خصایص اجتماعی و مشکلات رفتاری کودکان بیش از پیش احساس می‌شود. بنابراین هدف این پژوهش بررسی اثربخشی آموزش والدین بر رشد اجتماعی و کاهش مشکلات رفتاری کودکان پیش‌دبستانی می‌باشد.

روش

این پژوهش به روش نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل است.

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی مادرانی است که کودکان خود را به مهدکودک‌های واقع در مناطق مرکزی شهر آمل آورده و از تاریخ ۱۳۹۴/۷/۱ تا تاریخ ۱۳۹۴/۹/۱ در این مهدکودک‌ها حضور داشته‌اند. حجم نمونه پژوهش با توجه به روش تحقیق، ۳۰ نفر در مجموع (۱۵ نفر برای گروه آزمایش و ۱۵ نفر گروه کنترل) در نظر گرفته شد. این افراد با استفاده از روش نمونه‌گیری داوطلبانه در دسترس انتخاب شدند. بدین ترتیب که در ابتدا مهدکودک‌هایی به‌طور در دسترس در مرکز شهر آمل مد نظر قرار داده شدند. با حضور در مهدکودک‌های مورد نظر و با توضیح و تشریح طرح پژوهشی و آموزشی، از مادران داوطلب به حضور در دوره آموزشی ثبت نام به‌عمل آمد و در ادامه از بین داوطلبان به حضور در طرح پژوهشی، تعداد ۳۰ نفر به‌طور تصادفی انتخاب شدند.

^۱. Skreitule, Sebro & Lubenko

^۲. Schilling

^۳. Piquero

ابزار

جهت گردآوری اطلاعات از پرسش‌نامه‌های زیر استفاده شد

پرسش‌نامه مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت: مقیاس مهارت اجتماعی شامل سه فرم ویژه ارزیابی توسط والدین، معلمان و دانش‌آموزان است. هر یک از فرم‌های مقیاس را می‌توان به تنهایی یا توأمان به کار گرفت. در پژوهش حاضر فرم معلم مورد استفاده قرار گرفته است. معلمان از مهمترین منابع کسب اطلاعات در زمینه رفتار و کفایت دانش‌آموزان هستند. معلمان این پرسشنامه را که دارای ۴۷ پرسش سه نمره‌ای (دارای گزینه‌های هرگز، بعضی اوقات و اغلب اوقات) است، برای تمام دانش‌آموزان تکمیل کرده‌اند محتوای این مقیاس در برگزیده مهارت اجتماعی است. پایایی درونی مقیاس برای فرم معلمان از ۰/۷۴ تا ۰/۹۵ است (گرشام و الیوت، ۱۹۹۹) خصوصیات روان‌سنجی این مقیاس در فرهنگ‌های غیرآمریکایی کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. شهیم (۱۳۸۱) در مطالعه‌ای در ایران مهارت اجتماعی کودکان عقب‌مانده ذهنی را با استفاده از این مقیاس مورد بررسی قرار داد. میزان پایایی این مقیاس در مطالعه او برای مهارت اجتماعی ۰/۸۷، همکاری ۰/۷۶، قاطعیت ۰/۷۲ و خویش‌ن داری ۰/۶۸ برآورده شده است. در این تحقیق پایایی کل این مقیاس پس از دو هفته بر روی ۱۰ نفر از آزمودنی‌ها ۰/۸۱ به‌دست آمد، که پایایی نسبتاً بالایی است (شهیم، ۱۳۸۱).

مقیاس فرم معلم مشکلات رفتاری ایشنباخ^۱: در پژوهش حاضر از این پرسشنامه برای سنجش مشکلات رفتاری کودکان استفاده شد که توسط ایشنباخ (۱۹۹۱) ساخته شده است. در این پرسشنامه، مقیاس‌ها بر اساس اختلالات راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی^۲ ویراست چهارم با تجدید نظر در متن (DSM-IV-TR)^۲ تنظیم شده که عبارت از مشکلات برونی‌سازی شده و درونی‌سازی شده هستند. گویه‌های مقیاس‌های این پرسشنامه، به‌صورت سه گزینه‌ای کاملاً، معمولاً و اصلاً است که به‌ترتیب نمرات دو، یک و صفر را دریافت می‌کنند. روایی این پرسشنامه مکرراً مورد بررسی قرار گرفته است. حبیبی‌عسگرآباد، غباری‌بناب و متولی‌پور (۱۳۸۸) ضریب همبستگی مقیاس ایشنباخ با پرسشنامه شخصیتی آیزنک^۳ بین ۰/۳۹ تا ۰/۶۸ به‌دست آوردند و ضریب پایایی این پرسشنامه را برای مشکلات کلی ۰/۹۳ گزارش کردند (حبیبی‌عسگرآباد، غباری‌بناب و متولی‌پور، ۱۳۸۸). کاکابرایی، حبیبی‌عسگرآباد و فدایی (۱۳۸۶) میزان اعتبار آزمون ایشنباخ با استفاده از آلفای کرونباخ در دختران ۰/۹۲ و در پسران ۰/۹۵ و در کل نمونه ۰/۸۲ گزارش کردند (کاکابرایی، حبیبی‌عسگرآباد و فدایی، ۱۳۸۶). در پژوهش مینایی (۱۳۸۵) که به‌منظور انطباق و هنجاریابی سیاهه رفتاری کودک، و فرم گزارش معلم انجام شد، دامنه ضرایب درونی مقیاس‌ها از ۰/۶۳ تا ۰/۹۵ گزارش شده است. لذا به‌طور کلی یافته‌ها نشان می‌دهد که این فرم از اعتبار و روایی مطلوبی برخوردار است و می‌توان از آن برای سنجش مشکلات رفتاری کودکان و نوجوانان استفاده کرد (مینایی، ۱۳۸۵).

شیوه اجرا

به منظور اجرای پژوهش نمونه انتخاب شده به‌طور تصادفی در دو گروه ۱۵ نفره آزمایش و کنترل گمارده شدند. هر دو گروه به پرسشنامه مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت (۱۹۹۰) و مقیاس فرم معلم

^۱. Teacher's Report Form (TRF)

^۲. Diagnostic and statistical manual of mental disorders-IV-Text Revision

^۳. Eysenck

مشکلات رفتاری ایشنباخ (۱۹۹۱) به‌عنوان پیش‌آزمون پاسخ دادند. گروه آزمایش به مدت ۸ جلسه (هفته ای یک جلسه) شیوه‌ها و روش‌های آموزش والدین آموزش دیدند و در طی این مدت گروه کنترل هیچ‌گونه آموزش روانشناختی را دریافت نکردند. در تمام مراحل اجرایی، پژوهشگر در تعامل نزدیک با شرکت‌کنندگان بود، به ابهام و اشکال‌های احتمالی پاسخ داد.

برنامه

برنامه آموزشی والدین بر گرفته از برنامه آموزش والدین فورهند و مک ماهون^۱ (۱۹۸۳) می‌باشد (فورهند و مک ماهون، ۲۰۰۵) در مجموع آموزش دو ماه به طول کشید. عناوین و خلاصه‌ای از محتوای جلسات در جدول ۱ ارایه شده است.

جدول ۱. شرح جلسات آموزش والدین

جلسات	شرح جلسات
۱	شناخت مادر نسبت به مشکل کودک و تغییر نگرش نسبت به مشکلات کودک
۲	آموزش اصول تقویت مثبت برای مادر/ آموزش چگونگی بکارگیری اصول تقویت مثبت برای افزایش رفتارهای مثبت کودک/ آموزش نحوه تشویق کودک تکلیف خانگی: بکارگیری اصول تقویت مثبت در رفتارهای تعاملی با کودک و ثبت موقعیت‌ها و ارایه گزارش
۳	بحث و بررسی هر یک از موقعیت‌های ثبت شده اصول تقویت مثبت در تعامل با کودک/ آموزش نحوه دستور دادن به کودک دارای مشکلات رفتاری آموزش/ ارائه دستور به زبان ساده/ ارائه دستور به صورت تک تک/ آموزش چگونگی بکارگیری اصول ارائه دستور تکلیف خانگی: بکارگیری اصول ارائه دستور در رفتارهای تعاملی با کودک و ثبت موقعیت‌ها و ارایه گزارش
۴	بحث و بررسی هر یک از موقعیت‌های دستور داده شده که در تعامل با کودک ثبت شده است/ آموزش همراه کردن اصول تنبیه با روش‌های تقویت مثبت/ آموزش استفاده از تنبیه/ آموزش انواع روش‌های تنبیه/ بی‌توجهی به رفتار هدف/ جریمه (حذف ژتون‌ها و امتیازها)/ جبران رفتار منفی/ آموزش قوانین تنبیه به مادران آموزش آموزش نسبت استفاده از تنبیه در مقابل تشویق/ نسبت استفاده از تنبیه در مقابل تشویق یک به سه باشد/ تنبیه باید متناسب با رفتار هدف باشد/ تنبیه مورد استفاده با ثبات به کار گرفته می‌شود تکلیف خانگی: بکارگیری اصول تنبیه و کنار هم قرار دادن تنبیه و تشویق در رفتارهای تعاملی با کودک و ثبت موقعیت‌ها و ارایه گزارش
۵	بحث و بررسی هر یک از موقعیت‌های تنبیه و تشویق بکارگرفته شده که در تعامل با کودک ثبت شده است آموزش نحوه محروم کردن برای رفتارهای پرخاشگرانه (به مادران آموزش داده می‌شود در این روش کودک پس از انجام رفتار هدف (مثلا پرخاشگری) به مکانی دور از سایر افراد برده می‌شود و به مدت کوتاهی (مثلا چند دقیقه) در آنجا می‌ماند). تکلیف خانگی: بکارگیری تکنیک محروم کردن در رفتارهای تعاملی با کودک و ثبت موقعیت‌ها و ارایه
۶	بحث و بررسی هر یک از موقعیت‌هایی که از تکنیک محروم کردن در تعامل با کودک استفاده و ثبت شده است آموزش کنترل رفتارهای کودک در محیط‌های خارج از منزل/ ارائه توضیحات پیش از خروج از منزل در مورد مکان مورد نظر و ۲ یا ۳ انتظاری که از رفتار کودک در آنجا دارند/ توضیح برای کودک در جهت تبعیت کودک از رفتارهای هدف/ تشویق فوری و برای عدم تبعیت او تنبیه فوری تکلیف خانگی: بکارگیری اصول کنترل رفتارهای کودک در رفتارهای تعاملی با کودک و ثبت موقعیت‌ها و ارایه گزارش
۷	بحث و بررسی هر یک از موقعیت‌هایی که از تکنیک کنترل رفتارهای کودک در تعامل با کودک استفاده و ثبت شده است/ آموزش انجام تکالیف درسی به مادران/ تدوین جدول روزانه تکالیف کودک/ تنظیم زمانی را که کودک باید برای هر درس اختصاص دهد تکلیف خانگی: بکارگیری اصول چگونگی انجام تکالیف درسی در رفتارهای تعاملی با کودک و ثبت موقعیت‌ها و ارایه گزارش
۸	جمع بندی آموخته‌ها، مهارت‌هایی که والدین در جلسات قبل آموخته‌اند و مرور و مشکلاتی که با آن مواجه شده‌اند

در پایان نیز به هر دو گروه پرسشنامه مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت (۱۹۹۰) و مقیاس فرم معلم مشکلات رفتاری ایشنباخ (۱۹۹۱) به‌عنوان پس‌آزمون برای پاسخگویی داده شد. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون‌های آمار توصیفی مانند بررسی میانگین‌ها، انحراف استاندارد و نیز از آزمون‌های آمار استنباطی

^۱. Forehand and McMahon

آزمون لوین و کولموگروف اسمیرونوف و آزمون تحلیل کوواریانس چند متغیره^۱ استفاده شد. لازم به ذکر است که کلیه تجزیه و تحلیل داده‌ها بوسیله نرم افزار SPSS نسخه ۲۱^۲ انجام پذیرفت.

یافته‌ها

جدول ۲. شاخص‌های توصیفی دو گروه در پیش‌آزمون و پس‌آزمون

متغیرها	پیش‌آزمون		پس‌آزمون		پس‌آزمون		پس‌آزمون کنترل	متغیرها
	SD	M	SD	M	SD	M		
مهارت اجتماعی	۴/۵۳	۵۵/۰۱	۵/۵۲	۶۸/۳۳	۵/۵۰	۵۴/۱۲	۵/۱۲	
مشکلات رفتاری درونی‌سازی شده	۲/۵۰	۱۲/۴۱	۱/۹۹	۸/۳۹	۲/۱۷	۱۲/۱۱	۲/۲۹	
مشکلات رفتاری برون‌سازی شده	۳/۰۸	۱۴/۲۳	۲/۷۲	۸/۹۱	۳/۱۲	۱۳/۵۹	۲/۹۴	

با توجه به جدول ۲ مشخص می‌شود که نمره پس‌آزمون مهارت‌های اجتماعی در گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل (۰/۳۹ در مقابل ۱۲/۱۵) افزایش محسوس‌تری داشته است. این جدول همچنین نشان می‌دهد که میانگین نمره مشکلات رفتاری برون‌سازی شده در گروه آزمایش (۱۴/۲۳ در مقابل ۸/۹۱) نسبت به گروه کنترل (۱۳/۵۹ در مقابل ۱۳/۰۲) کاهش قابل توجه‌تری داشته است. و نیز این کاهش مشکلات رفتاری در رفتارهای درون‌سازی شده هم در گروه آزمایش (۱۲/۴۱ در مقابل ۸/۳۹) کاهش قابل ملاحظه‌ای را نشان می‌دهد. برای آزمون معناداری این تفاوت‌ها از آزمون کوواریانس چندمتغیره استفاده شد.

پیش از اجرای تحلیل‌های آماری مفروضه نرمال بودن توزیع نمره متغیرها مورد بررسی قرار گرفت. نتیجه آزمون کلموگروف-اسمیرنوف معنادار بود و نشان داد که توزیع نمرات خارج از حال نرمال نیست. شرط دیگر در اجرای تحلیل کوواریانس وجود همبستگی بین نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون است. نتایج آزمون همبستگی نشان داد که بین نمرات پیش‌آزمون و نمرات پس‌آزمون مهارت‌های اجتماعی و نیز مشکلات رفتاری رابطه معنی‌داری وجود دارد. مفروضه همگنی شیب رگرسیون نمرات در دو گروه به‌عنوان یکی از مفروضه‌های اصلی تحلیل کوواریانس نیز مورد بررسی قرار گرفت. بر این اساس شیب خط رگرسیون در دو گروه همگن است و بین متغیر وابسته و همپراش آن رابطه خطی برقرار می‌باشد. آزمون لوین نیز به‌عنوان آزمون همگنی واریانس داده‌ها، نشان داد که واریانس نمرات پس‌آزمون در دو گروه همگن است.

^۱. MANCOVA

^۲. Statistical Package for Social Science-Version ۲۱

تأثیر آموزش والدین بر مهارت‌های اجتماعی و مشکلات رفتاری کودکان پیش‌دبستانی

جدول ۳. خلاصه تحلیل کواریانس متغیرهای پژوهش

منبع	SS	DF	MS	F	P	Eta	D
پیش‌آزمون مهارت اجتماعی	۰/۳۵	۱	۰/۳۵	۰/۱۲	۰/۹۱۲	۰/۰۰۱	۰/۰۵۱
بین گروه ها	۲۳۹۷/۰۶	۱	۲۳۹۷/۰۶	۸۲/۷۶	۰/۰۰۱	۰/۶۱۹	۰/۹۵۱
خطا	۱۴۷۷/۰۵	۲۸	۲۸/۹۶				
کل	۲۰۳۴۸۵	۳۰					
پیش‌آزمون درونی سازی شده	۲۲/۰۱	۱	۲۲/۰۱	۴/۱۳	۰/۰۴۷	۰/۰۷۵	۰/۵۱۴
بین گروه ها	۶۳۰/۲۴	۱	۶۳۰/۲۴	۱۱۸/۳۳	۰/۰۰۱	۰/۶۹۹	۰/۹۵۵
خطا	۲۷۱/۶۱	۲۸	۵/۳۲				
کل	۲۶۶۴۶	۳۰					
پیش‌آزمون برونی سازی شده	۰/۲۳	۱	۰/۲۳	۰/۰۷	۰/۷۹۰	۰/۰۰۱	۰/۰۵۷
بین گروه ها	۴۱/۹۹	۱	۴۱/۹۹	۱۲/۶۷	۰/۰۰۱	۰/۱۹۹	۰/۹۳۷
خطا	۱۶۹/۰۲	۲۸	۳/۳۱				
کل	۹۳۹۰	۳۰					

همان طوری که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود ($F(1, 28) = 82/76, p = 0/001, \text{Eta} = 0/619$)، نشان می‌دهد بین دو گروه اثر اختلافی از نظر مهارت اجتماعی وجود دارد. به عبارت دیگر بین مهارت اجتماعی گروه آزمایش با گروه کنترل تفاوت معناداری وجود دارد. اندازه $\text{Eta} = 0/619$ حاکی از این است که ۶۱/۹ درصد از افزایش مهارت اجتماعی کودکان والدین شرکت‌کننده در گروه آزمایش را می‌توان به تأثیر آموزش والدین نسبت داد. میزان توان آزمون، بیان‌گر آن است که با دقت ۰/۹۵۵ این اثربخشی معنادار بوده و حجم نمونه برای اجرای درمان کافی بوده است. و نیز طبق این جدول برای اختلالات درونی‌سازی‌شده ($F(1, 28) = 118/33, p = 0/001, \text{Eta} = 0/699$) می‌باشد، که نشان می‌دهد بین دو گروه اثر اختلافی از نظر اختلالات درونی‌سازی‌شده وجود دارد که نشان‌دهنده این است که گروه آزمایش با گروه کنترل در اختلالات درونی‌سازی‌شده تفاوت معناداری دارند. اندازه $\text{Eta} = 0/699$ نیز نشان‌دهنده این است که ۶۹/۹ درصد از کاهش اختلالات برونی‌سازی شده کودکان والدین شرکت‌کننده در گروه آزمایش را می‌توان به تأثیر آموزش والدین نسبت داد. میزان توان این آزمون، بیان‌گر آن است که با دقت ۰/۹۵ این اثربخشی معنادار بوده و حجم نمونه برای اجرای درمان کافی بوده است. برای اختلالات برونی‌سازی شده داریم: ($\text{Eta} = 0/199, F(1, 28) = 12/67, p = 0/001$) در این قسمت نشان‌دهنده‌ی اثربخشی آموزش در بین اختلالات برونی‌سازی شده کودکان گروه آزمایش با گروه کنترل است. اندازه $\text{Eta} = 0/199$ نشان‌دهنده این است که تأثیر آموزش والدین در کاهش اختلالات برونی‌سازی شده ۱۹/۹ درصد بوده است. حاکی از این است که ۱۹/۹ درصد از کاهش اختلالات برونی‌سازی شده کودکان والدین شرکت‌کننده در گروه آزمایش را می‌توان به تأثیر آموزش والدین نسبت داد. میزان توان آزمون، بیان‌گر آن است که با دقت ۰/۹۳ این اثربخشی معنادار بوده و حجم نمونه برای اجرای درمان در زمینه کاهش اختلالات برونی‌سازی شده کافی بوده است.

بحث و نتیجه گیری

آموزش مهارت‌های اجتماعی، تکنیکی است که از طریق آن افراد می‌آموزند چگونه آرام باشند و در موقعیت‌های مختلف به‌طور مناسب و خوشایند رفتار کنند. آموزش مهارت‌های اجتماعی، بخشی از برنامه‌های تعدیل رفتار است و به‌منظور اصلاح رفتارهای ناسازگار به‌کار گرفته می‌شود. این آموزش بخشی از جریان اجتماعی شدن فرد است و هر گونه آموزشی در این زمینه باید در خصوص اجتماعی شدن فرد صورت گیرد (گرینزین و همکاران، ۲۰۱۴). هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر آموزش والدین بر مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری کودکان پیش دبستانی بود. نتایج پژوهش حاضر اثربخشی آموزش والدین بر مهارت اجتماعی و کاهش مشکلات رفتاری کودکان پیش دبستانی را نشان می‌دهد. بدین معنی که با آموزش والدین رشد اجتماعی کودکان بهبود مشکلات رفتاری آنها نیز کاهش می‌یابد. این نتیجه با نتایج پژوهش‌های انجام شده توسط کیم و همکاران (۲۰۱۱)، ملیسا، درویر و گیلیوم (۲۰۰۷)، زرگری و یزدان دوست (۲۰۰۷) بلالی و آقاییوسفی (۲۰۱۱) همسو می‌باشد. نتایج تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی و آموزش والدین بر پرخاشگری کودکان پیش دبستانی در کره جنوبی نیز نشان داد که آموزش بینندگان پس از مرحله درمان در رفتارهای اجتماعی، تنظیم هیجانی، مهارت‌های اجتماعی بهبود نشان دادند (کیم و همکاران، ۲۰۱۱). در تبیین این یافته همگام با پژوهش زرگری و یزدان دوست (۱۳۸۶) می‌توان اظهار نمود که والدین در این جلسات آموزش راجع به علل، درمان و پیش‌آگهی مشکلات فرزندشان وارد بحث می‌شوند و اطلاعات و حمایت لازم برای والدین فراهم می‌آید. در پرتو اطلاعات جدید، والدین فهم بهتری نسبت به مشکلات کودک پیدا می‌کنند و آموزش مهارت‌های کنترل رفتار کودک، احساس کارآمدی والدین را افزایش می‌دهد. در این جلسات، والدین می‌آموزند که تقویت رفتار مطلوب و عدم توجه یا ارائه پیامد منفی برای رفتار نامطلوب کودک می‌تواند رفتارهای او را تغییر دهد. پاداش‌ها و پیامدهای منفی برای این کودکان، باید بلافاصله و به‌طور روزمره و مکرر ارائه شود. تقویت مثبت، به‌صورت ژتون‌هایی که تعداد خاصی از آنها به جایزه تبدیل می‌شود می‌تواند به تنهایی یا همراه با پیامدهای منفی به‌کار رود. بدین ترتیب ملاحظه می‌گردد که والدین دریافت‌کننده آموزش به تکنیک‌ها و راه‌کارهایی مجهز می‌گردند که می‌تواند گستره‌ای از رفتارهای فرزندانشان را تحت تأثیر قرار دهند و موجب بهبود مهارت‌های ارتباطی را در فرزندانشان شوند. روانشناسان بر روابط کودک با مراقبین تأکید بسیار کرده‌اند زیرا باور دارند واکنش‌های متقابل و صمیمیت والدین اساس رشد شناختی-عاطفی کودک را تشکیل و خطر ابتلای کودک به اختلال‌های روانی را کاهش می‌دهد. در محیط خانواده که در واقع جامعه‌ای محدود است، کنش و واکنش‌های میان اعضاء تأثیر به‌سزایی در کاهش یا افزایش مشکلات دارد (فابیانو، اسکاتز، آلو، چاکو و کرونیز-توسکانو، ۲۰۱۵).

همچنین نتایج پژوهش حاضر اثربخشی آموزش والدین بر کاهش مشکلات رفتاری کودکان پیش دبستانی را نشان می‌دهد. این نتیجه با یافته‌های پژوهش‌های انجام شده توسط کابلینسکی و همکاران (۲۰۱۰)، پیکسا، سبرا و لوبنکو (۲۰۱۰)، بلالی و آقاییوسفی (۲۰۱۱) همسو می‌باشد. پژوهش کابلینسکی و همکاران (۲۰۱۰) در ارتباط با نقش والدین در مشکلات رفتاری کودکان آمریکایی، نشان داد که نقش والدین، سبک زندگی، تعارض‌های خانوادگی و افسردگی مادر در پیش‌بینی مشکلات رفتاری کودکان مؤثر است. مادرانی که از تجارب بهتری در پرورش کودک خود بهره‌مند بودند، افسردگی کمتری داشتند و سعی بیشتری در رفع تعارض‌های خانوادگی می‌نمودند، در کودکان‌شان مشکلات رفتاری کمتری مشاهده شد. پیکسا، سبرا و

لوبنکو (۲۰۱۰) در بررسی تأثیر برنامه آموزش والدین در مشکلات رفتاری کودکان پیش‌دبستانی متوجه شدند که برنامه آموزش والدین موجب کاهش اختلالات رفتاری برونی و همچنین کاهش اختلالات رفتاری درونی شده در کودکان پیش‌دبستانی می‌شود. همچنین بلالی و آقاییوسفی (۲۰۱۱) معتقدند که کودکان در مقابل فشارهای زندگی عکس‌العمل‌های نسبتاً تند و سریع از خود بروز می‌دهند و به همین منوال هم به محض اینکه فشارهای وارده از بین برود، واکنش‌هایشان نیز تغییر می‌یابد. ولی از آنجا که شدیداً به والدین و دیگران وابسته اند و از نظر توانمندی‌های جسمانی و ذهنی به رشد کامل نرسیده‌اند، در مقابل فشارها و ناراحتی‌ها تنها کاری که می‌توانند بکنند بروز مشکلات رفتاری است. در واقع رفتار کودک، زبان گویای اوست. هرچه کودک در ارتباط با دیگران و بیان احساسات و نیازهای خود مشکلات بیشتری داشته باشد، دارای اختلال‌های رفتاری و روانی بیشتری خواهد بود (بلالی و آقاییوسفی، ۱۳۹۰). پس هر نوع رفتار غیرعادی کودک یا مسائل و مشکلات رفتاری او می‌تواند، به علت خصیصه‌های مربوط به دوره‌های تحولی خاص و یا به‌عنوان واکنشی نسبت به شرایطی که در محیط اطراف او وجود دارد، باشد (کیم و همکاران، ۲۰۱۱). در آموزش والدین، به مادران شرکت‌کننده آموزش داده می‌شود که رمزهای رفتاری و هیجانی فرزندانشان را دریافت کنند و معنی نمایند و پاسخ‌های متناسب نشان دهند و بدین ترتیب می‌توانند شرایطی را به‌وجود آورند که فرزندان نیز بر خود و رفتارهای خود مهار بیشتری داشته باشند. در این زمینه سیف‌نراقی و نادری (۱۳۹۳) در بین عوامل موثر در پرورش شخصیت سالم در کودکان و نوجوانان، تأثیرات متقابل کودک و والدین و خصوصاً نحوه برخورد والدین و کودک را از مهمترین و بنیادی‌ترین عوامل می‌دانند و در این زمینه توانمندسازی خانواده و به‌ویژه مادران را در پیشگیری و یا درمان مشکلات رفتاری به‌عنوان نقشی سازنده و اساسی بر می‌شمارند. در مجموع می‌توان اظهار داشت که والدینی که در دوره‌های آموزشی شرکت می‌نمایند با طیف گسترده‌ای از اطلاعات و داده‌ها در مورد کودکان و چگونگی کنار آمدن با رفتارهای ناسازگار و مشکل‌آفرین و نیز کنترل این رفتارها و همچنین چگونگی تقویت رفتارهای مناسب و مثبت، آشنا می‌گردند. همه این موارد در نهایت می‌تواند موجبات رشد مهارت‌های اجتماعی، همکاری، و کاهش رفتارهای ناسازگار را فراهم نمایند.

از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر، تک جنسیتی بودن جامعه پژوهش و آموزش صرفاً به مادران می‌باشد. همچنین استفاده صرف از پرسشنامه جهت جمع‌آوری اطلاعات نیز از دیگر محدودیت‌ها بوده است. استفاده از ابزار تکمیلی دیگری همراه پرسشنامه نظیر مصاحبه می‌تواند بر غنای اطلاعات بیفزاید و از آنجایی که براساس یافته‌های این پژوهش، آموزش والدین نقش مهمی در افزایش مهارت اجتماعی و کاهش مشکلات رفتاری کودکان دارد، پیشنهاد می‌گردد که در مراکز مشاوره و بهداشت و درمان برای درمان مشکلات رفتاری و هیجانی کودکان از آموزش والدین به نحو کامل‌تر و جامع‌تری استفاده شود. همچنین در پژوهش‌های آینده این رویکرد آموزشی با سایر رویکردهای درمانی مورد مقایسه قرار گیرد تا بتوان شناخت بهتری از درمان‌های کارآمدتر و موثرتر داشت. و در نهایت پیشنهاد می‌گردد در پژوهش‌های آینده برنامه درمانی برای پدران نیز انجام گیرد تا بتوان اثرات درمان را به‌طور کامل‌تری بررسی نمود.

منابع

- Belali, R. Aghayosefi, A. S. (۲۰۱۱). The Effectiveness of Parenting Training on Reducing Behavioral Disorders in Children. *Journal of Applied Psychology*, ۵ (۲۰), ۵۹-۷۳. [Persian]
- Bernard, A. (۲۰۱۰). Childhood Education. Translation: Nazari race, M. H. Assistance Cultural Astan Qods Razavi. [Persian]
- Caroline, S., & Gordon, B. (۲۰۱۵). Measuring and treating childhood problems: A guide to clinical psychologists and psychiatrists. Mehrdad Firuzbakht. Tehran: Dangeh Publications. [Persian]
- Kim, M. J., Doh, H. S., Shin, N., Song, S. M., Lee, W. K., & Kim, S. (۲۰۱۶). The effectiveness of a parenting education program based on respected parents & respected children for mothers of preschool-aged children. *Children and Youth Services Review*, ۶۸, ۱۱۵-۱۲۴.
- Grynszpan, O., Weiss, P. L., Perez-Diaz, F., & Gal, E. (۲۰۱۴). Innovative technology-based interventions for autism spectrum disorders: a meta-analysis. *Autism*, ۱۸(۴), ۳۴۶-۳۶۱.
- Habibi Asghar Abad, M., Ghobari Bonab, B., and Motauli Pour, AS. (۲۰۰۹). Relationship between Anxiety and Depression and Spirituality in Tehran University Students. *Journal of Applied Psychology*, ۲ (۱۰), ۱۱۰-۱۲۲. [Persian]
- Högström, J., Olofsson, V., Özdemir, M., Enebrink, P., & Stattin, H. (۲۰۱۷). Two-year findings from a national effectiveness trial: effectiveness of behavioral and non-behavioral parenting programs. *Journal of abnormal child psychology*, ۴۵(۳), ۵۲۷-۵۴۲.
- Jafari, AS (۲۰۰۴). The Effect of Educational Games on Social Development of Preschool Children. *Quarterly Journal of Educational Psychology*, ۳۳ (۹), ۷۱-۸۵. [Persian]
- Kakabari, K., Habibi, M., and Fadaii, Z. (۲۰۰۸). Standardization of Ezbakh Behavioral Issues Scale: Self-Reporting Model for ۱۱-۱۸ Years Old Children and Adolescents on Secondary School Students. *Journal of Research in Psychological Health*, ۴(۳), ۵۰-۶۶. [Persian]
- Kaplan, B and Saduk, p. (۲۰۱۵). Synopsis of Kaplan and Sadukh Psychiatry. Farzin Rezaee, Volume ۱, Ed. ۱۱, Tehran: Arjmand Publications. ۲۸۵-۲۹۵. [Persian]
- Karami, p. (۲۰۱۷). A study on behavioral disorders in children. *Journal of Zanjan University of Medical Sciences*, ۲ (۱۷), ۳۴-۴۵. (Persian).
- Khazaei, T., Khazaei, M. M, Khazaei M. (۲۰۰۵). Prevalence of behavioral problems in children in Birjand. *Journal of Birjand University of Medical Sciences*, ۱۲ (۱ & ۲), ۹-۱۵. [Persian]
- Koblinsky, S.A., Kvalanka, A.K., & Randolph, S.M. (۲۰۱۰). Social skills and behavior problems of urban, African American preschoolers: Role of parenting practice, family conflicts and maternal depression. *Journal of American Orthopsychiatry*, ۷۶(۴): ۵۵۴-۵۶۳.
- Lali, M. (۲۰۱۲). Compare the effectiveness of parent management training, problem solving skills and combination of the symptoms of conduct disorder Students primary school. PhD thesis in the field of psychology. University of Esfahan.
- Lida, K. (۲۰۰۹). The effect of preschool education on reading comprehension and speed reading in first grade_ Qom schools. *Journal of Psychology and Educational Sciences, Efficient schools*, ۷, ۱۱-۱۰۴.

- Loeb, M., Bridges, M., Bassok, D., Fuller, B., Rumberger, R. (۲۰۰۷). How much is too much? The influence of preschool centers on childrens social and cognitive development. *Economic of Education Review*, ۲۶, ۵۲-۶۶.
- Mahdavinia, M., Samavati, M. (۲۰۱۰). A child friendly educational experience in northern part of Tehran. *Procedia social and Behavioral sciences* ۳, ۱۷۲-۱۷۹.
- McMahon, R. J., & Forehand, R. L. (۱۹۸۳). Consumer satisfaction in behavioral treatment of children: Types, issues, and recommendations. *Behavior Therapy*, ۱۹(۲), ۲۰۹-۲۲۵.
- McMahon, R. J., & Forehand, R. L. (۲۰۰۵). Helping the noncompliant child: Family-based treatment for oppositional behavior. Guilford Press.
- Melissa E. DeRosier. Miles Gilliom. (۲۰۰۷). Effectiveness of a Parent Training Program for Improving Children's Social Behavior. *J Child Fam Stud*, ۱۶:۶۶۰-۶۷۰.
- Minaii, a. (2006). Adherence and standardization of Achenbach's Child Behavioral Logbook, Self-Assessment Questionnaire, and Teacher's Report Form. *Journal of Research in the Sphere of Exceptional Children*, ۱۹ (۱), ۵۲۹-۵۵۸. [Persian]
- Pikse SI, Sebra S, Lubenko J. (۲۰۱۰). Child behavior and mother-child emotional availability in response to parent training program: moderators of outcome. *Procedia Soc Behav Sci*, ۵: ۱۴۱۸-۲۴.
- Piquero, A. R., Jennings, W. G., Diamond, B., Farrington, D. P., Tremblay, R. E., Welsh, B. C., & Gonzalez, J. M. R. (۲۰۱۶). A meta-analysis update on the effects of early family/parent training programs on antisocial behavior and delinquency. *Journal of Experimental Criminology*, ۱۹(۲), ۲۲۹-۲۴۸.
- Rahimian Boogar, A., Najafi M., Tabatabaiyan M., Heidari M., Dasheeri, G. Isadpour, AS. (۲۰۱۰). The Effectiveness of Life Skills Training on Students' Mental Health. *Fifth Mental Health Student Seminar*. Tehran: Shahed University, Iran. ۲۳-۲۴. [Persian]
- Saadat, M. SHAIRI, M, R. AZADFALLAH, P. Rasoulzadeh, K. (۲۰۱۰). Efficacy of teaching positive parenting on children with oppositional defiant disorder. *Journal of Behavioral Sciences*, ۳(۱): ۳۸-۵۳.
- Saif Naraghi, M., Naderi, AS. (۲۰۱۴). *Psychology and Exceptional Children Education*. Tehran: Arasbaran Publications. Iran ۱۵-۲۰. [Persian]
- Sanders, M. R., Markie-Dadds, C., Tully, L. A., & Bor, W. (۲۰۰۰). The triple P-positive parenting program: a comparison of enhanced, standard, and self-directed behavioral family intervention for parents of children with early onset conduct problems. *Journal of consulting and clinical psychology*, ۶۸(۴), ۶۲۴.
- Schilling, S., French, B., Berkowitz, S. J., Dougherty, S. L., Scribano, P. V., & Wood, J. N. (۲۰۱۷). Child-Adult Relationship Enhancement in Primary Care (PriCARE): A Randomized Trial of a Parent Training for Child Behavior Problems. *Academic Pediatrics*, ۱۷(۱), ۵۳-۶۰.
- Shahim, S. (۲۰۰۳). Comparison of the educational achievement and social development of late children employed in primary classes in late childhood and normal classes in Mashhad. Master's thesis, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Tehran. [Persian]
- Skreitule. I., Sebro. S., & Lubenko. J. (۲۰۱۰). Child Behavior and Mother-Child emotional availability in response to parent training program: Moderators of outcom. *Procedia-social and behavioral sciences*, ۵:۱۴۱۸-۱۴۲۴.
- Smite. R. (۲۰۰۴). The effect of life skills Traning on anxiety and aggression in group of third.grade guidance school. *Journal of mental health care*, ۴۱(۳), ۲۱۲-۲۲۰.

Soleimani, A., Zahed Babalan, A., Farzaneh, C., Sotoudeh, M, b. (۲۰۱۱). Comparison of emotional deficits and social skills of students with learning disabilities and normal. *Journal of Learning Disabilities*, ۱ (۱), ۷۸-۹۳. (Persian).

Sourander, A., McGrath, P. J., Ristkari, T., Cunningham, C., Huttunen, J., Lingley-Pottie, P... & Fossum, S. (۲۰۱۶). Internet-assisted parent training intervention for disruptive behavior in ۴-year-old children: a randomized clinical trial. *JAMA psychiatry*, ۷۳(۴), ۳۷۸-۳۸۷.

Turner, K.M., Richard, M., & Sander, M.R. (۲۰۰۷). *Journal of Paediatrics and Child Health*, ۴۳(۶): ۴۲۹-۴۴۳.

Walker, D & Hopes, j. (۲۰۰۳). Maston evaluation of social skills with youngsters, McGraw- Hill.

Zargarinejad, Gh. Yazdan Dost, R. (۲۰۰۷). The Effectiveness of Parent's Training on ADHD Behavioral Problems (Single Case Study). *Journal of Psychological Studies*, ۲(۳), ۲۹-۴۸. [Persian]